

УДК 130.122:94(477.84)
**ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-
ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ**

С.М. Маловічко

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Стаття висвітлює природний та історико-культурний потенціал Тернопільської області, краєзнавчі об'єкти, успадковані від попередніх поколінь, що донесли до нашого часу цінності етнографічного, історичного, мистецького, наукового і художнього значення, які є скарбницею української культури.

Ключові слова: Тернопільська область, культура та освіта, замки та печери регіону.

Вступ. Могутнім і невичерпним джерелом духовності, моральності і культури сучасної людини є її любов до рідного краю, його безцінних багатств, глибока шана до віковичних традицій свого народу. Тернопільщина – край, багатий на культурну спадщину, сукупність успадкованих від попередніх поколінь об'єктів, що донесли до нашого часу цінності археологічного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового і художнього значення, які є скарбницею української культури. Адже тут з давніх-давен селилися люди, вирувало життя, відбувалися важливі історичні події.

Огляд наукових досліджень. Проблемами, та питаннями, що розглядаються у статті, займалося незначне коло дослідників. З позитивної сторони слід вирізнити роботи П. Арсенича [1], Г. Барана [2], В. Грабовецького [5]. Окрім них, окремі аспекти розглядалися й іншими дослідниками та в різноманітні за змістом літературі [3; 4; 6–8].

Виклад матеріалу. Тернопільська область належить до невеликих областей України. Її площа – 13,8 тис. км², що стано-

вить 2,3 % від території держави. Область була утворена 4 грудня 1939 р. на території Тернопільського воєводства, яке складалося з 17 повітів і входило до складу Польщі. У 1939 р. з утворенням області та уведенням нового адміністративно-територіального поділу зі складу колишнього Тернопільського воєводства відійшло 5 повітів: Бродівський, Кам'яно-Струмилівський, Золочівський, Радехівський та Перемишлянський, які в економічному та транспортному відношенні тяжіли до Львова й увійшли до складу Львівської області. До складу Тернопільської області увійшов Кременецький повіт, який раніше належав до Волинського воєводства.

Перш, ніж розглянути різноманітне багатство культурних пам'яток області, слід охарактеризувати її географічне положення, що неабияк вплинуло на розвиток культурних традицій загалом.

Місцевість, де розташований Тернопіль, була заселена здавна. На його околицях збереглася стоянка доби мезоліту, що існувала тут 10–9 тис. років до н.е., виявлено залишки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та могильник VIII–VII ст. до н.е.

Перша письмова згадка про Тернопіль припадає на 1540 р. Того року польський король Сигізмунд I дав грамоту краківському магнату Яну Тарновському на місцевість Тернопілля в Тереховлянському повіті з умовою побудувати за річкою Серетом фортецю. Назва «Тернопілля», мабуть, означала тернове поле. Спорудження фортеці почалося в 1540 р. і закінчилося 1548 р. зведенням високих кам'яних стін. Навколо неї почали осідати люди. У 1548 р. місто дістало магдебурзьке право, йому були дозволені три ярмарки на рік і щотижневі торги.

У перші десятиліття після виникнення міста більшість населення пов'язувало себе з сільським господарством, займалася хліборобством і скотарством, а також мисливством і бортництвом. Вигідне роз-

ташування Тернополя на торгових шляхах сприяло швидкому зростанню ремесла, торгівлі, а також культурних традицій. Тернопільські купці підтримували зв'язки як з Росією, так і з великим на той час торговельно-ремісничим центром – Львовом.

З березня 1810 до серпня 1815 р. Тернопіль був адміністративним центром земель, які за Шенбрунським перемир'ям між Францією і Росією відійшли до Росії. Це мало прогресивне значення для Тернополя. Перебування його в складі Російської держави дещо полегшило економічне й політичне становище населення. Обмежувалося свавілля єзуїтів, які мали тут сильні позиції.

Значні зміни відбувалися і в галузі освіти. У 1774 р. введено три типи шкіл: 1-класні (парафіяльні), з навчанням рідною мовою; 3-класні (тривіальні) і 4-класні (нормальні), з німецькою й польською мовою викладання. З 1788 р. австрійцями припинено діяльність усіх церковних братств, ще раніше ліквідовано братські школи. З часом організаторами народної освіти знову стають греко-католицькі священники, які перед тим самі отримали високу освіту.

Основними осередками розвитку освіти в краї стають гімназії, як для прикладу Бережанська (перенесена сюди 1805 р. зі Збаража). Тут у 1825–1829 рр. навчався один із засновників «Руської трійці» Маркіян Шашкевич. Його побратим Яків Головацький у 1846–1848 рр. жив у с. Хмелевій (тепер Заліщицького району), брав активну участь у революційних подіях на Чортківщині.

Першу гімназію у Тернополі було відкрито у листопаді 1820 р. Листом імператора Франца Йосифа I дано дозвіл на створення 6-класної гімназії і 2-річних класів філософії при Домініканському костьолі, який тоді зайняли ченці католицького ордену єзуїтів. Єзуїти опинилися в Тернополі після їх вигнання з території Російської імперії, багато хто з них – професори

єзуїтської колегії у Полоцьку (Білорусія). Вже у 1825 р. в гімназії навчаються більше півтисячі учнів. Мовою навчання була німецька, частково, – латинська. При гімназії єзуїтів виник перший театр міста. Після розпуску ордену єзуїтів першу тернопільську гімназію закрили (травень 1848 р.). У жовтні 1850 р. гімназію знову відкрито, але вже як світський навчальний заклад – 8-класну гімназію з німецькою мовою викладання.

У зв'язку з тим, що гімназія давала право вступу до університету, власті особливо пильно слідкували за контингентом її учнів. Доступ у гімназію навіть для дітей української заможної верхівки був дуже обмежений. 1855 р. відкрилася чотири-класна реальна школа. Але потрапити до неї могли лише діти заможної верхівки міста, тому що навчання коштувало дуже дорого: вступний внесок становив 96,6 злотих, річна плата за навчання – у 1859 р. 298, а в 1876 р. – вже 903 злотих. 1875 р. у Тернополі відкрилась учительська семінарія, яка готувала учителів в основному для сільських початкових шкіл. Але, незважаючи на те, що в селах переважна більшість, а часом і все населення без винятку розмовляло українською мовою, майже половину учнів становили особи польської національності.

Досить яскраво Тернопільський край репрезентують такі краєзнавчі об'єкти, як печери Вертеба, Кристальна, Млинка, Озерна, Оптимістична, Перлина, Ювілейна та ін.; Гермаківський і Хоростківський дендропарки; 4 пам'ятки садово-паркового мистецтва (Більче-Золотецький, Вишневецький, Раївський, Скала-Подільський парки). Основними природними об'єктами, на базі яких розвивається екскурсійний туризм, є Товтровий кряж, Кременецькі гори, Дністровський каньйон, карстові печери (з яких досліджено понад 60). Слід зауважити, що карстові печери поблизу Борщова – найбільші у світі.

Знаковою подією для цього регіону було відвідання Т. Шевченком. У жовтні-

листопаді 1846 р. він перебував у Почаєві, Вишнівці, Кременці, навколишніх селах. Тут Шевченко як член археографічної комісії записував народні пісні та нарподні звичаї й обряди. Він провів декілька днів у Вишнівці, де цікавився замком і старовинною бібліотекою. У Кременці оглядав замкову гору, будівлю колишнього ліцею, інші пам'ятки. У Почаєві Шевченко написав чотири акварельні малюнки – «Почаївська лавра з півдня», «Собор Почаївської лаври», «Почаївська лавра зі сходу», «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври».

Слід сказати, що розкішний на Волині Вишневецький палац, що зведений у 1720 р. за кращими західноєвропейськими зразками в оточенні чудового парку у 1847 і 1848 рр. відвідував знаменитий французький письменник Оноре де Бальзак.

У 1771–1794 р. зведено основні споруди Почаївського монастиря. Головний храм монастиря – Успенський собор (архітектори К. Кульчицький і Г. Гофман) – споруджено в стилі пізнього бароко з врахуванням місцевих архітектурних традицій (1771–1782 рр.). Собор увінчує комплекс споруд монастиря, що складається з трьох поверхів підпорних споруд. В оформленні монастиря брав участь відомий український художник Л. Долинський, який у 1807–1810 рр. працював у Почаєві. Після польського повстання у 1831 р. монастир, який нараховував 16 церков, архієрейський дім і дзвіницю був переданий православної церкві, а згодом, у 1833 р. став лаврою.

У Бучачі в 1761–1765 рр. споруджено парафіяльний костьол, який оформлено роботою відомого львівського майстра Івана Георгія Пінзеля. Тут же в центрі Бучача на початку 1770-х рр. у стилі бароко збудовано міську ратушу (арх. Б. Меретин), яка є однією з найкращих серед подібних споруд Галичини. Ратушу прикрашають скульптури, створені Пінзелем, особливу увагу привертає постать «невільника», який, очевидно, є уособленням народного повстанця-героя.

Волинські райони краю відвідував у 1844–1845 рр. відомий український історик і громадський діяч Микола Костомаров. Свої враження про Кременець він виклав у «Автобіографії»: «...я побачив чудовий краєвид: біля підніжжя [гори] лежало місто, а в даліні розсипалися вкриті лісом узгір'я. До мене долинали звуки дзвонів у церквах, які кликали до вечірні. Вітер на горі дмухав такий дужий, що ледве можна було втриматися на ногах...»

Серед архітектурних пам'яток області характерними є замки XIV–XVII ст., католицькі і православні храми, зразки церковного дерев'яного зодчества. Тернопіль заснований коронним гетьманом Яном Тарновським у 1540 р. як місто-фортеця на незаселеній території для оборони подільських земель. Давні укріплення не збереглися. Старий замок на початку XIX ст. був перебудований на палац, а на місці оборонних валів зведений костьол єзуїтів, пристосований під швейну фабрику. В місті збереглися давні церкви оборонного призначення – Воздвиженська (кінець XVI ст.) і Різдва Христового (1602–1608).

Перша письмова згадка про Бережани датується 1375 р. Протягом 20 років (1534–1554) тривало будівництво місцевого замку, який несе в собі риси, обумовлені тенденцією до перетворення замків із споруд військово-оборонного характеру на оборонно-житлові. Двір по периметру оточують не оборонні мури, а житлові будинки, зовнішні стіни яких оснащені бійницями. У XVII ст. комплекс був доповнений пишно оздобленим палацом. Замок зазнав серйозних руйнувань під час Першої світової війни і відтоді більше не відновлювався. До комплексу входить костьол Святої Трійці.

В Бережанах збереглися також костел Святого Миколая (1630–1683 рр.) з келіями (1716–1742 рр.) і костьол Різдва Пресвятої Богородиці (1600 р.), православні Миколаївська дерев'яна церква (1691 р.) і Троїцький собор (1768, 1903 рр.), синагога з ознаками оборонної споруди.

У с. Буданів зберігся замок кінця XVI – початку XVII ст., сильно пошкоджений турками в 1675 р. У 1765 р. коштом Потоцьких частину замкових мурів і дві башти перебудовано на костюл. Дві інші башти межують з монастирем сестер Милосердя.

Місто Бучач вперше згадується в документах 1397 р. В XVI–XVII ст. воно було добре укріпленою фортецею з міцними оборонними мурами. Від замку XIV–XVII ст. тут залишились самі руїни. В Бучачі збереглася Хрестовоздвиженська церква (1753–1770 рр.) василіанського монастиря, корпус келій. Серед міських пам'яток – оборонна церква Святого Миколая (1610 р.) з різьбленим іконостасом і розписом, Покровська церква (середина XVIII ст.) з унікальним різьбленням по дереву, Успенський костюл (1761–1763 рр.), руїни монастиря на г. Федор, (спалений у 1672 р.) і оборонної церкви (XVI ст.) в урочищі «Монастирок» під Бучачем. Збереглася будівля міської ратуші, зведена в 1751 р. коштом М. Потоцького.

У місті в 1672 р. був підписаний договір між Польщею і Туреччиною, що передбачав поділ Поділля між двома сторонами. Кордон пройшов по річці Стрипі. Досі збереглися прикордонні камені, що відмежовували турецькі володіння (східна частина) від польських (західна частина).

Неподалік від Бучача розташоване с. Яблунівка, в минулому відоме як місто Язловець, де була велика вірменська колонія, процвітали ремесла, відбувались ярмарки. У середині XV ст. містечко, як торговельний центр, було здатне конкурувати навіть зі Львовом. У ньому збереглися руїни замку (XIV ст.), навколо якого розкинувся нині запущений парк. Серед інших пам'яток – церква Святого Миколая (до 1810 р. – вірменська), споруджена в 1551 р., Успенський костюл (1589–1590 рр.), оточений оборонним муром з вежею. Збереглася також міська ратуша.

Багато старовинних пам'яток є у м. Тербовля. Тут збереглися зведені на горі

вали давньоруського міста (перша згадка про нього відноситься до 1097 р.), де пізніше було споруджено замок. Нині від замку залишились лише руїни. В 1687 р. місто і замок були захоплені і спалені татарами. Пам'ятки Тербовлі представлені комплексом будівель монастиря кармелітів (1635–1639) і церквою Святого Миколая (XVI ст.). На околиці міста на високій горі над глибоким урвищем збереглися руїни василіанського монастиря (XVI ст.), відомого під назвою «Підгорянський» («Угорницький»).

Одним із найвідоміших у світі місць, пов'язаних із шануванням Божої Матері, є с. Зарваниця. Тут у 1922 р. був споруджений монастир Святого Іоанна Хрестителя. 1867 р. Папа Пій IX благословив чудотворну ікону Божої Матері Зарваницької. Паломництво у святе місце триває від дня Святого Юрія (6 травня) до свята Покрови Пречистої Діви Марії (14 жовтня). У 1995 р. Зарваниця визнана місцем прощі віруючих Української греко-католицької церкви, куди стікаються тисячі прочан із багатьох країн світу.

Треба зазначити, що Тернопільщина є однією з найпривабливіших для туристів та дослідників. На території області знаходиться найдовша в Європі карстова печера – «Оптимістична», завдовжки понад 240 км, а також одне з «Семи природних чудес України» – Дністровський каньйон.

Найбільше приваблюють дослідників значна кількість пам'яток природи, державних заказників, історико-культурних пам'яток, мінеральні води, цілющі грязі, лісові масиви, зокрема своєрідні об'єкти природи – Кременецькі гори, Медобори, гіпсові печери, каньйони р. Дністер, Касперівський ландшафтний заповідник, лісовий заказник «Дача Галілея», дендропарки – Хоростківський, Гермаківський, Білокриницький.

Особливий дослідницький інтерес виявляють найбільші в світі карстові печери, розташовані в околицях Борщева, на яких

ми хотіли б зупинитися детальніше. Печера «Оптимістична», що розташована поблизу с. Королівка Борщівського району, занесена до «Книги рекордів Гінесса», як найдовша гіпсова печера світу, найдовша печера Європи та друга за довжиною серед гіпсових печер світу. Сумарна картографована довжина її ходів складає понад 240,5 км. Печера до кінця не розвідана, займає площу близько 2 га, що обумовлено численністю і хвилястістю ходів, які залягають на глибині близько 20 м.

Придністровське Поділля, багате печерами, давно приваблювало дослідників та науковців. Цікавий той факт, коли у 1965 р. львівські спелеологи клубу «Циклоп» проводили топографічну зйомку печери «Вітрова» біля с. Королівка Борщівського району, та, коли місцеві хлопчики показали на струмок, розташований неподалік, який іде під землю. У той раз розкопати нічого не вдалося, але повернувшись через рік, 8 травня 1966 р., двоє дослідників проникли за глиняний сифон, який перегородив їм шлях у минулому році, і обстежили близько 400 м печери. Із самого початку передбачалося, що її довжина не менше 3 км; подальше дослідження перетворило її в найдовшу печеру тодішнього СРСР. Печеру назвали «Оптимістичною», оскільки скептично налаштовані колеги прозвали львів'ян «оптимістами». Відтоді почалося регулярне розвідування, першопроходження і картування печери експедиціями Львівського спелеоклубу «Циклоп». Загальне керівництво дослідженням здійснював президент клубу М. Савчин.

Печера горизонтальна, лабіринтового типу, закладена в 20–25-метровій товщі гіпсів на глибині 60–80 м. Складається з 10 відносно ізольованих районів, зв'язаних між собою одним або кількома ходами. Окремі райони закладені в різних геологічних блоках з різною історією їх розвитку і формування, відрізняються між собою за геоморфологічними ознаками,

морфометричними характеристиками, напрямком переважаючої тріщинуватості, вторинним мінералоутворенням, були відкриті у різні роки. Дослідження деяких з них ще триває. Печера не заводнена. Є декілька невеликих озер з більш-менш сталим рівнем. Найбільше з них «Aqua vitae» з площею поверхні 82 м². Крім цього, є декілька водопроявів, які підлягають регіональним коливанням рівню води. Під час його максимуму, який може тривати декілька років, частковому затопленню підлягає район Свіжа вода. Сезонними повеннями може бути затоплений вхідний район і перекритий вхід у печеру на період від декількох днів до 1–2 тижнів.

Слід зазначити, що ціннісним для науковців (з того часу було проведено більше 170 експедицій; в дослідженнях печери брали участь спелеологи з Болгарії, Польщі, Росії тощо) є той факт, що, виявлені тут геліктити, своїм існуванням спростували теорії про те, що вони можуть утворюватися тільки в гіпсових печерах.

Печера «Озерна» – шоста в світі за довжиною серед гіпсових печер є не менш відомою, ніж печера «Оптимістична». Знаходиться вона за декілька кілометрів на північ від «Оптимістичної», біля с. Стрільківці Борщівського району (сумарна довжина ходів складає 130 км).

Вхід до печери – на дні великої карстової лійки глибиною 18 м і площею близько 3 га. Порожнини печери розташовані на вододілі рік Серет і Нічлава, загальна довжина порожнин в досліджених межах 116 км. Характерною особливістю Озерної є підземні озера, які займають близько третини її площі. Температура повітря +12°C. Відносна вологість 60–100 %. В печері багато обвальних нагромаджень. На стінах часто зустрічаються скупчення вторинного гіпсу. Потужність покриваючих порід над печерою 45 м.

Першовідкривачем печери вважається житель села Петро Дичка. Перед війною

він погнався за лисом, який сховався від нього у невеликій «дірі». Хід дозволяв пролізти в нього людині, хоч і був надзвичайно брудний. Але здобич була надто близькою, і Петро поліз далі. Лиса він не знайшов, але зацікавився знахідкою. Після цього, змайструвавши смолоскип, він ще декілька разів потрапляв усередину, і як розповідає його племінниця, яка ще й досі живе неподалік, чутки про велику «гроту» охопили кілька селищ навкруги.

Під час Другої світової війни печеру використовували євреї як сховище від німецьких загонів СС. Це було в 1942–1943 рр. Тоді тут жило 38 людей. Найменшим було тримісячне немовля. Жили вони в залі, який називається «Хатки», що знаходиться недалеко від входу. Вхід був дуже добре замаскований, і навіть дивлячись на нього, неможливо було здогадатись, що там щось є. У залі стояли ліжка, які було принесено з поверхні, побудований стіл, з каменю зроблені жорна, які ще й досі знаходяться під землею.

Освітлювалася печера смолоскипами, а їсти готували на вогнищі, дрова для якого періодично заготовляли на поверхні. Дим від вогнища розсіювався по галереях і сліди від нього ще видно було на відстані сотні метрів від табору.

Незважаючи на те, що минуло вже понад 60 років, досі знаходять сліди перебування людей у ті часи. Нещодавно спелеологи, проводячи контрольну топографічну зйомку, знайшли керосинову лампу (у ній навіть є керосин) та мельхіорову ложку. Є ідея створення музею під землею. Адже всі експонати, які потрапляють на поверхню, досить швидко руйнуються. І що є дуже цікавим фактом, деякі люди з тих, які прожили в печері довгі місяці, ще живі. Один з них, пан Штермер, мешканець Нью-Йорка, зацікавлений у проєкті створення музею і сприяє цьому.

Також печера використовувалась як сховище в 1946 р. і загонами УПА. Про

свідчать написи на стінах. Також знаходять елементи спорядження і зброї. Пізніше, після ліквідації загону, підрозділи НКВС підірвали вхід у печеру, а вибиту на камінні «Клятву бійця-повстанця» знищили. Її сліди і зараз можна побачити, пройшовши «вхідний зал». Місцеві жителі розповідають, що й після цього в печері переховувалися поодинокі повстанці та невеликі групи, віднайшовши невеликий хід недалеко від першого, але на початку 1949 р. підірвали і його... Отже, печера приховує від нас ще багато історичних фактів, але є надія, що згодом відшукають і їх.

Вивчення і наукові дослідження печери почала в 1961 р. група тернопільських спелеологів. Спочатку досліджувався «Близький» район. У ньому знаходяться озера: «Немо», «Неждана», «Зал грязі». Вода в них настільки прозора, що в світлі ліхтарів важко побачити межу між повітрям і водою.

Цікавим є і цикл коливання води. Він має 22 роки: 11 років триває підйом води, 11 років – спад. Амплітуда коливання становить більш як два метри. У період максимального підйому води потрібне спеціальне спорядження. Глибина озер 2–2,5 м, а інколи і більше, вода в них слабо мінералізована, сульфатна магнієво-кальцієва. Температура води +9°C. Є добре обладнані підземні базові табори «Українська ніч» і «Кома».

«Далекий» район найбільш цікавий. Відкритий він на початку 80-х рр. ХХ ст. Це близько 80 км галерей, гrotів, завалів, залів. Висота деяких залів становить 15 м, а ширина – 20 м. Усередині району влаштовано підземний базовий табір «Октябрський». Тут інколи живуть спелеологи більше тижня, відходячи на картографічні роботи в найдаліші частини печери. Нині відомо лише 35–40 % ходів печери.

Ще одна печера, яка заслуговує на пильну увагу як дослідників так і пересіч-

них людей – «Кришталева» розташована в с. Кривче Борщівського району Тернопільської області.

Перша згадка про велику печеру біля села Нижнє Кривче зустрічається в 1721 р. у книзі Габріель Жончинського «Натуральна історія королівства Польського». 1745 р. Г. Жончинський у новій роботі «Актуальна історія натуральна королівства Польського» пише знову про печеру в с. Кривче «із тісним входом, таку заплутану, що в ній можна заблудитися». У 1783 р. про печеру в с. Кривче пише Кс. Ладовський у книзі «Історія натуральна Королівства Польського». 1878 р. вийшла книга А. Грушецького «Про печери від Карпат до Балтики», яка є фактично першим кадастром, що включав і печери Поділля. Тут говориться про багато печер, у тому числі й про Кришталеву. Довжина печери – 23 км, середня ширина ходів – 2,0 м, середня висота – 2,7 м. Відома з 1721 р., вона практично суха і є легкою для проходження. Тут спостерігається впродовж року стала температура (+10,6°C).

Особливістю печери є те, що в ній підвищена іонізація повітря і води, абсолютна відсутність патогенних організмів, а недавно виявлено мінеральний болотний мул і воду. Усе це робить «Кришталеву» найперспективнішим об'єктом для лікувальних та рекреаційних цілей. Екскурсійний маршрут печери має електричне освітлення і досить зручний. Для його проходження не потрібно спеціального спорядження та одягу. Але деякі позамаршрутні ділянки печери закриті для туристів з метою запобігання порушенню мікроклімату печери та негативному впливові на ріст і збереження кристалів.

У просторих залах печери можна побачити дива – на стінах іскряться-переливаються мінливими барвами кристали. Створюється враження, що все навколо покрите блискучим панциром інею, чудернацькими пальмовими гілками, листям папороті чи тонкою мозаїкою з дрібненької

янтарно-коричневої смальти. Серед безлічі залів (Нехая, Академічним, Втрачених Надій, Обвальним, Дружби, Преси та лабіринтом Кам'яних Квітів) найбільшим є зал Брил, де химерними чудовиськами громадаються на його дні кам'яні брили.

Палеозоологічний лабіринт, яким завершується Північний район «Кришталевої» печери цікавим та цінним є з огляду того, що тут учасниками експедицій виявлено велику кількість тварин: пса, куницю, борсука, лемінга, північного оленя та ін. Ці знахідки підтвердили припущення вчених, що близько 10 тис. років тому клімат на території сучасного Поділля був значно суворішим, ніж тепер, а також думку картознавців про те, що протягом останніх десяти тисячоліть печера ніколи водами повністю не заповнювалася. Зараз, у деяких районах печери проводяться роботи з метою пошуку нових, невідомих її ділянок та створено й обладнано підземні базові табори. Також проводяться роботи з дослідження екосистеми печери та впливу її середовища на організм людини.

На відміну від гіпсових печер інших регіонів, названі печери Поділля характеризуються багатством і різноманітністю мінеральних утворень: кристалів (прозорих чи білих, рідше жовтих та рожевих), що покривають стіни, а також кальцитових каскадних напливів, драпіровок, і, звичайно ж, сталактитів і сталагмітів, які природа творила протягом тисячоліть.

Висновки. Проаналізувавши історико-культурний потенціал Тернопільського краю ми визначили, що цей регіон вважається одним з найбільших у світі музеїв під відкритим небом. Незважаючи на те, що територіально вона є однією з найменших в Україні, в ній збереглося більше третини українських замків і палаців, понад сотню дерев'яних церков різних епох, десятки унікальних кам'яних храмів і костелів. Отже можна стверджувати, що надзвичайно багатий на природні та архітектурні пам'ятники Тернопільщина є невід'ємною

частиною загальнонаціонального, історико-культурного та мистецько-художнього багатства держави.

Література

1. Арсенич П. З історії Галичини / П. Арсенич // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – 1993.
2. Баран Г.Я. Заліщики / Г.Я. Баран. – Львів : Каменяр, 1995.
3. Галана Я.О. Де котить Стрий / Я.О. Галана. – Тернопіль, 1998.
4. Географічна енциклопедія України : [У 3 т]. – К. : Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1993.
5. Грабовецький В. Народні музеї Тернопільщини / В. Грабовецький. – Л. : Книжно-журнальне видавництво, 1962.
6. Данилюк А. З глини, дерева і соломи. Пам'ятки народної архітектури Західного Поділля / А. Данилюк. – Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2003. – 96 с.
7. Козицький А. Українські краєзнавчі музеї Галичини в міжвоєнний період / А. Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 467–477.
8. Папкова Є.В. Туристичне краєзнавство : Навч. посіб. / Є.В. Попкова. – К., 2003.

Malovichko S.M. FEATURES OF SPIRITUAL AND HISTORICAL HERITAGE OF TERNOPIL REGION. *The article highlights the natural, historical and cultural potential of Ternopil region, regional facilities inherited from previous generations, that have brought to the modern times ethnographic, historical, artistic, scientific and artistic values, which are a real treasury of Ukrainian culture.*

Keywords: Ternopil region, culture and education, castles and caves of the region.

Маловічко С.Н. ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-ИСТОРИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ. *Статья освещает природный и историко-культурный потенциал Тернопольской области, краеведческие объекты, унаследо-*

ванные от предыдущих поколений, которые донесли до нашего времени ценности этнографического, исторического, научного и художественного значения, будучи сокровищницей украинской культуры.

Ключевые слова: Тернопольская область, культура и образование, замки и пещеры региона.